

Česká zemědělská universita Praha

Agrární perspektivy XI

25. – 26. září

Sociální aspekty multifunkčního zemědělství

Věra Majerová

Venkovské regiony se v současné době vyrovnávají s důsledky ekonomických a sociálních změn, které bezprostředně souvisely s transformací a restrukturalizací českého zemědělství po roce 1989. Výrazně poklesl počet osob trvale činných v zemědělské prvovýrobě a hrozba nezaměstnanosti se projevila i tam, kde významné podíly venkovského obyvatelstva byly pracovním způsobem vázány na provoz dolů, hutí a dalších velkých průmyslových celků. České zemědělství nikdy nebylo jedinou alternativou zaměstnání pro venkovské obyvatelstvo, ale vždy se na ní podílelo značným dílem a především, v kladném i záporném významu ovlivňovalo tvářnost venkova. Venkovský prostor nabízí poměrně širokou škálu podnikatelských i zaměstnaneckých možností, ne všechny jsou však výhodné a dlouhodobě perspektivní. Můžeme předpokládat, že se u nás, podobně jako v jiných evropských zemích, budou prosazovat některé tendence způsobu venkovského života, který bude jen málo či vůbec spjat se zemědělstvím. Zemědělství naopak bude směřovat k ekologicky šetrným formám hospodaření, rozvoji mimoprodukčních funkcí, zajišťování údržby zemědělské krajiny, lesního hospodářství, rozvíjení tradic myslivosti a rybářství. Tyto záměry můžeme bezpochyby považovat za perspektivní. Jejich naplnění však závisí na schopnosti lokálních institucí vytvořit takové podmínky pro venkovské obyvatelstvo, které by zachovávaly životaschopnost i malých a odlehklých obcí. Programy regionálního rozvoje musí vždy obsahovat analýzu takových sociálních aspektů života na venkově, které se podílejí na rozhodnutí setrvat či přestěhovat se do města. V budoucnu se budeme muset častěji zamýšlet nad tím, které hodnoty v životě lidí mohou být tak významné, že kompenzují nepohodlí a nedostatky venkovského života. Vracíme se proto k pojmům tradice, identity, soudržnosti, exkluze, sousedství, sociálního kapitálu. Venkovan nemusí být zemědělcem, ale role tvůrce sociální a ekonomické prosperity lokálního společenství mu bude vždy náležet.

Úvod

V posledních letech přibývá úvah ve vládních i nevládních dokumentech, které se z různých úhlů pohledu snaží vypořádat s nejzávažnějšími důsledky rozšíření EU. Není téměř pochyb o tom, že ve členských státech i přistupujících zemích patří udržitelnost zemědělství a rozvoj venkova mezi ožehavé problémy. Jejich pomalá, případně špatná řešení, mohou výrazně zkomplikovat domácí ekonomiku i situaci na trhu práce a zároveň negativně ovlivnit průběh procesů spolupráce, soudržnosti a solidarity v Evropě.

Termín „multifunkční zemědělství“ obsahuje v podtextu informaci, že dříve hlavní a mnohdy téměř jediná funkce zemědělství – výroba potravin a surovin – je v současné době již anachronismem. Takto koncipované zemědělství v Evropě již udržitelné není. Požadavek, aby plnilo více než jednu funkci, je ve své podstatě požadavkem sociálním. Další funkce

zemědělství by měly řešit jak obavu z nezaměstnanosti ve venkovských oblastech, tak hrozbu nadvýroby potravin a surovin, se všemi z ní vyplývajícími důsledky. Zároveň by multifunkčnost zemědělství mělo otvírat příležitosti pro vytváření takových činností, které do venkovského prostoru patří, nepůsobí v něm disfunkčně, nepoškozují jej, vytváření nové pracovní příležitosti a obohacují život venkovské populace.

Podívejme se nyní z tohoto hlediska na aktuální dokumenty, ve kterých je veden dialog o možných cestách rozvoje venkova, včetně jeho pracovních příležitostí.

Aktuální dokumenty obnovy venkova

Budapešťská deklarace o inovaci venkova¹ navazuje na Corkskou deklaraci z roku 1996, která se zabývala změnou paradigma členských států EU a doporučením pro státy přidružené v příští vlně rozšiřování EU. Návrhy se týkaly proměny sektorového přístupu na přístup teritoriální a přechodu od vnímání rozvoje venkova na převážně zemědělském základě k jeho multidimenzionálnímu rozvoji. Corkská deklarace reagovala na veřejnou diskuzi, která začala již kolem roku 1988 a týkala se vhodných cílů Strukturálních fondů EU, které začaly nahrazovat CAP (společnou zemědělskou politiku), jako hlavní nástroj soudržnosti politiky a regionálního rozvoje.

Corkská deklarace navrhovala velmi důslednou decentralizaci venkova a posílení partnerských vztahů a spolupráce mezi všemi úrovněmi (lokální, regionální, národní a evropské). Kladla důraz na prosazování postupu „zdola nahoru“, který by vystřídal doposud převažující způsob řízení a rozhodování „shora dolů“.

Budapešťská deklarace byla předložena a diskutována v dubnu 2002 na pracovní schůzce v Budapešti. Jde ve svých návrzích do větší hloubky než Corkská deklarace a dotýká se konkrétních problémů členských zemí EU i zemí přistupujících. Venkov již „není monopolem farmářů“², ale strategie rozvoje venkova, založeného na převaze zemědělských činností stále přežívá. Možný střet zájmů státu a občanů je spatřován v tom, že venkovské obyvatelstvo doposud není rovnoprávným partnerem centralizované státní moci (v budoucnosti administrativnímu aparátu EU), tak aby se mohlo aktivně podílet na tvorbě svých pracovních příležitostí a celkové kvalitě života.

V pracích mnoha autorů (Latoura, Callona, Lawa, Murdocha, Irwina a dalších) se objevuje snaha pochopit „technologické inovace“ ze sociologické perspektivy. V jejich pojetí se mění vztah venkovského obyvatelstva k zemědělské výrobě. Změna není chápána jen jako prosazování vědeckých a technických novinek, ale také jako nové pojetí a kulturní kodifikace sociálních, ekonomických a ekologických zdrojů v kontextu místních potřeb.³

Souvislosti mezi faktory ekonomickými, sociálními, politickými, kulturními, administrativními a správními je v současné době nutno nově formulovat. Při obnově venkova se vedle ekonomických požadavků prosazují stejnou měrou další důležitá hlediska, zdravé potraviny, čisté životní prostředí, spoluzodpovědnost a zapojení venkovského obyvatelstva do procesů rozhodování ve všech úrovních. Nedávná ohrožení některými rychle se šířícími chorobami (slintavka, kulhavka, BSE), byla jedním z řady varování, že společná Evropa je spjata mnoha vazbami a musí přijímat společná závazná opatření. Současně však je natolik kulturně a sociálně diferencována, že důsledné a bezvýhradné centrální ovlivňování není

---

¹ Budapešťská deklarace o inovaci venkova, dokument závěrečné konference COST Akce 12 o inovaci venkova, Budapešť duben 2002

² tamtéž, str. 2

³ tamtéž, str. 2

možné, takže musí být postupně nahrazováno důvěryhodnou spoluprací a společnou zodpovědností.

Společná zemědělská politika (CAP) v Evropě stojí před obtížným úkolem. Její reorientace představuje mnohá omezení, která se dotýkají všech států. Především je potřeba najít cesty, jak v budoucnosti zamezit zvyšování počtu zemědělských ploch v Evropě. Pro státy, které zaměstnávají dosud vysoké podíly osob pracujících v zemědělství, je prvořadým úkolem hledat pro ně odpovídající pracovní uplatnění. Nejedná se ovšem jenom o nástroje ekonomické. Nejčastější hlediska, o kterých se hovoří jsou:

- *Vztahy mezi problémy zemědělství a problémy výživy se zvláštním zřetelem k roli spotřebitelů.* Pro evropský prostor není problémem nedostatek, nýbrž přebytek potravin a jejich realizace na trhu. Směr dalšího vývoje by tedy měl jít cestou zvyšování jejich kvality. Občanská angažovanost se zde může projevit např. propagací bio-potravin (potravin bez chemie) a vytvářením spotřebních řetězců v regionech. Omezení skladovací doby a zkrácení přepravních tras je považováno za přínos pro místní udržitelný rozvoj (místní potraviny místnímu obyvatelstvu). Tento směr úvah ovšem omezuje vliv nadnárodních řetězců prodejců potravin.
- *Sílicí tendence považovat hodnoty životního prostředí na venkově za vhodné cíle pro zemědělskou politiku a politiku venkova.* Zásady státní ekonomické politiky i politiky ochrany přírody jednotlivých zemí jsou značně centralizovány. Ale jejich realizace je výsledkem znalostí a schopností lokálních aktérů. Environmentální politika stojí před úkolem vytvořit obecně platný rámec zásad, které musí být dodržovány, ale zároveň vytvořit dostatečný prostor pro lokální iniciativy, bez nichž se nelze obejít. Evropským výhodou i nevýhodou je vysoká rozmanitost přírodních a sociálních prostředí, v němž se venkovský život odehrává.
- *Nastávající rozšíření EU o země střední a východní Evropy musí ve svých požadavcích zahrnovat jejich přizpůsobení celoevropsky udržitelných cestám rozvoje venkova.* Jejich „modernizace venkova“ má doposud jiný, převážně technologický, obsah. Cesty obou bloků (východního a západního) se však ve společné EU nemohou rozcházet.
- *Regionální politika* doplňuje odvětvový přístup v oblasti zemědělské politiky a reprezentuje jasné teritoriální zaměření jejího rozvoje. Pojetí regionu by nemělo být interpretováno pouze jako řídicí prvek, doporučený EU podle principu subsidiarity. V budoucnu budou regiony ekonomickým, sociálním a kulturním prostředím, ve kterém bude převládat rozhodování decentralizované moci lokálních struktur. Toto pojetí vyžaduje jinou interpretaci pojmu „regiony“, nejen podle jejich dominantních politických a administrativních významů, ale také s přihlédnutím k jejich lokální a regionální identitě. Proces regionalizace tak směřuje k ekologicky udržitelnému a socioekonomicky integrovanému rozvoji venkova.⁴

Není pochyb o tom, že rozšiřování EU je potřebné pro členské i přistupující země a že je v zájmu obou stran, nalézt přijatelný postup sblížení dosavadních rozdílných přístupů. Přesto není možno vyhýbat se obavě, že rozmanitost evropského rurálního prostoru je natolik výrazná, že vytvoření jednotného a standardizovaného typu politiky EU pro venkov je úkolem

---

⁴ tamtéž, str. 3 - 5

těžko zvládnutelným. Budapešťská deklarace upozorňuje, že všechny druhy politiky, podporující venkovský rozvoj, musí vycházet z následujících kritérií:

- musí podporovat soudržnost v oblasti sociální i ekonomické (posílení místní ekonomiky) a v oblasti ekologické odpovědnosti (integrace užívání zdrojů, ochrana přírody, přírodních zdrojů a biodiverzity),
- musí být schopny adaptace při posilování lokálních mocenských struktur
- mají zahrnovat nejen sektory místní ekonomiky (v rámci sledování myšlenky integrovaného regionálního rozvoje), ale také oblasti sociální a environmentální. Politiku venkovského rozvoje je nutno posuzovat jako multidimenzionální fenomén, pravidelně ji sledovat a kontrolovat nejen z pohledu programových cílů, implementace a rozpočtu, ale také z pohledu ekologických, sociálních a ekonomickým důsledků. Je potřebné sledovat jejich základní rysy v jejich vlastních kontextech.

European AgriCultural Convention⁵ je veřejnou diskuzí, iniciovanou Evropským parlamentem na webových stránkách EU. Celkem v 54 odstavcích shrnuje nejdůležitější body připravovaného rozšíření EU. Hlavní důraz je opět kladen na problémy spojené s úlohou multifunkčního zemědělství a rozvojem venkova. Vize evropské budoucnosti je uvažována v dlouhodobé perspektivě. Proto jsou cíle stanovovány jako postupné, krátkodobé a dlouhodobé. V krátkodobých je uvažováno o nejbližších krocích rozšíření EU s jeho bezprostředními důsledky pro udržení relativní stability trhu práce i trhu odbytu v členských i přistupujících zemích.

V dlouhodobé perspektivě jsou do rozšíření EU zahrnovány také balkánské země a západní části bývalého Sovětského svazu a v úvahách se objevuje nadčasový požadavek míru a stability ve světovém měřítku. Pojmy „solidarita“, „soudržnost“ jsou ale zároveň konfrontovány s existencí značné evropské rozdílnosti venkovského prostoru. Doposud neukončená jednání mezi členskými a přistupujícími státy EU stále, z různých stran reflektují ožehavý problém stejné výše finančních podpor pro zemědělství. Je zřejmé, že tento neurgický bod bude i v budoucnu poměrně citlivý.

Multifunkčnost zemědělství je naznačována v požadavku omezení výroby potravin a zvýšení kvality životního prostředí. Shoda s budapešťskou deklarací panuje i v názoru na způsob řešení rozvoje venkovského prostoru – role zemědělců se mění z role výrobců potravin a surovin na tvůrce kulturní krajiny, kteří pečují o zdravé životní prostředí, udržují kulturní dědictví regionu a zaměřují své další ekonomické aktivity na vytváření příležitostí pro trávení volného času, svého i návštěvníků. Venkovské obyvatelstvo má být mnohem důsledněji vtahováno do rozhodování o lokálních problémech a centrální řízení omezováno na nezbytně nutnou míru. Výnamnou úlohu v tomto procesu budou sehrávat občanské iniciativy a nevládní organizace.

Závěry

Oba dokumenty lze považovat za velmi důležité. Stejně přístupy lze najít i v dalších materiálech⁶, které z různých hledisek diskutují naznačené otevřené otázky. Přesto musíme

---

⁵ www.agriculturalconvention.org/Forum.html, info@agriculturalconvention.org

⁶ např. Gérard Viatte: The changing roles of Agriculture in Europe: a vision for the future. A roundtable discussion organised by WWF European Policy Office, Brussels, 22nd February 2002; Forum Synergies, 2002;

připustit, že většina současných dokumentů a materiálů zůstává v rovině značné obecnosti. Obsah mnoha běžně používaných pojmů je dosud vágní a můžeme se jen dohadovat, jak bude vnímána identita regionů, integrita lokálních společenstev, soudržnost, spolupráce, rovnost, partnerství, subsidiarita, udržitelný rozvoj a další pojmy v tak odlišných podmínkách, které dosud jsou pro jednotlivé evropské země charakteristické. Termín „multifunkční zemědělství“ má jen zdánlivě zřetelný obsah, další funkce zemědělství mohou vyplývat pouze z promyšlené regionální politiky. Velmi složité předivo místních ekonomických a sociálních souvislostí buď může jeho existenci podporovat nebo ji výrazně limitovat.

Spoléhání na aktivizaci a vedoucí úlohu lokálních iniciativ je při současné sociální struktuře českých venkovských oblastí poněkud předčasné. Vyšší průměrný věk venkovské populace, nižší kvalifikace, traumatizující ztráta dosavadních sociálních jistot, rozporné zkušenosti s řešením nezaměstnanosti a relativně nízká angažovanost v politickém a společenském životě napovídají, že cesta k fungující a sebevědomé venkovské společnosti bude ještě dlouhá.

Použitá literatura

Budapešťská deklarace o inovaci venkova, dokument závěrečné konference COST Akce 12 o inovaci venkova, Budapešť duben 2002

Gérard Viatte: The changing roles of Agriculture in Europe: a vision for the future. A roundtable discussion organised by WWF European Policy Office, Brussels, 22nd February 2002;

Forum Synergies, WWF European Policy Office, 2002;

WWF Agenda for Accession: an update 2002 – The „new“ European Union;

Paul Csagoly: Western policy dooms Eastern Europe's farmers? WWF European Policy Office;

Program aktywizacji obszarow wiejskich, Warszawa 2001.

www.agriculturalconvention.org/Forum.html